

Tari Lujza:
Bartók, Lajtha, Kodály és a szentesi tekerősök

A Pesti Divatlap 1845. évi májusi számában Vachot Imre beszámolója olvasható a Jászok és Kunok százados ünnepéről, melyet az év „Tavasztó 19-én és 20-án” tartottak. Az első nap dísz-kivilágításos esti programjairól többek közt ezt írta: „Tömerdek nép sétált a vakító fényben; zene harsogott mindenfelől, s különösen a nógrádi és a szentesi banda szép magyarokkal s kitűnő játékával mulattatá a nagy közönséget.”

Nem valószínű, hogy az együttesek ne cigánybandák lettek volna, már csak azért sem, mert egy másik részlet szerint az ünnepségen résztvevő urak „a talpcsiklandó cigányzene mellett ugyancsak megforgaták a tűzről pattant mezei nymhákat ...”¹

Az 1899-ben Szentesre került Kiss Bálint református lelkész (1772-1853),

id. Kiss Bálint (1772–1853)
ifj. Kiss Bálint kőrajza 1853

aki a szentesi református egyház 1748 óta folyamatosan, 3 generáción keresztül vezetett krónikájának befejező részét megírta, „...népismereti, társadalomismereti, ...etnográfiai szándékkal” készített munkájában² a szentesi lakodalomról t.k. a következőt jegyezte fel: „A lakodalom a tehetősebbeknél 2-3 nap tartott, a szegényebb sorsúaknál egy estve. Ezeknek rend szerint dudások volt, vagy tekerőhegedűsök; amazoknál Czigány Legények Musikáltak, kik között első volt a prímás azután a Contrás – Bögös és a Czimbalmos, a Klarinét és Trombita még ezen század 10 első esztendeiben nem volt szokásba. ... tekerő Hegedűs volt ... Gerecz János.”³

Szentes zeneéletével kapcsolatban cigánybandáról a 20. századi népzene gyűjtések során már nem esik szó. Nógrádi bandákról annál inkább. 1930-ban Lajtha Lászlót is majd éppen egy nógrádi banda játéka – nevezetesen a balassagyarmati – fordítja a falusi cigányzenekarok felé.⁴

Szentesről Lajthával összefüggésben is eszünkbe jut a tekerő: a város, sőt 1950-ig megyeszékhely neve a 20. században szorosan összefonódott a parasztság e hangszerével.

¹ Pesti Divatlap 1845. 280.

² Filep Antal: Szokásleírások a 18. és a 19. századból. In: *Népi kultúra – Népi társadalom* V-VI. Bp. 1971., 115-133. Az idézett rész: 119.

³ Filep A. i.m. 1971.130.

⁴ Lajtha László: *Kőrispataki gyűjtés*. In: *Népzenei Monográfiák* III. Zeneműkiadó, Budapest 1955. 3-4., valamint ld. Tari Lujza: Lajtha László hangszeres népzene gyűjtései: 1911-1963. In *Magyar Zene* 1992. XXXIII. 2., 141-190., a nógrádi bandáról: 142.

A tekerő első népzene tudományi gyűjtése és a hangszer szakszerű leírása Bartók Bélának köszönhető.⁵ A szentesi tekerősök szélesebb körben azonban csak az 1939-es, „Pátria” néven elindított sorozatról⁶, továbbá a Lajtha László és Dincsér Oszkár által ugyanaz évben a tekerőről publikált tanulmány alapján váltak ismertté.⁷

Ma már gazdag a szóbanforgó hangszer hazai irodalma, mely a gyűjtések nyomán mind történeti mélységében, mind területi elterjedtségében kitágította Bartóknak az 1911-es tanulmányában leírt és később többek által felrótt képet, miszerint a tekerő „nemrég az egész Alföldön el volt terjedve.” „Most már csak Szentesen van vagy tíz tekerős, akik korcsmákban, lakodalmakon muzsikálnak pénzért.”⁸

A tekerőről írt munkák – ide értve Hankóczi Gyula legutóbb megjelent könyvét valamint a szentesi helytörténeti kiadványokat⁹ – mindenkor kiemelik Bartók elsőségét, valamint hivatkoznak Lajtha-Dincsér tanulmányára és a Pátria felvételekre.

Felmerülhet a kérdés, miért érdemes akkor elővenni egy olyan témát, amely sok oldalról feldolgozott, beleértve Sárosi Bálint¹⁰ és Manga János¹¹ részletes hangszerleírásait is. Egyrészt a mára tetemesen megnőtt, jó szándékú amatőr munkák sok korrekcióra szorulnak. Másrészt hangszeres kutatástörténeti vizsgálódásaim újból és újból visszavezettek a szentesi tekerősökhöz, a felmerült új szempontok pedig további nyomozásra ösztönöztek (és remélhetően eredményre is vezettek). Ezért került a címbe a szentesi tekerősökkel kapcsolatban sosem említett Kodály, míg a nevek sorrendje a témával való foglalkozás egyfajta súlyozását jelzi. A Pátria felvételek előkészítésével kapcsolatos levelezés dokumentumaiba már az 1980-as évek közepén betekinthessem Rózsa Gábornak, a Szentesi Koszta József Múzeum akkori munkatársának köszönhetően.

20. századeleji szépirodalmunk a szegedi íróknak köszönhetően a Szeged környéki dudát kiemelt figyelemmel fogadta be. A népi hangszer felé fordult figyelem a 19-20. század fordulóján jelentkező néprajzi érdeklődés kísérőjelensége volt. Kevésbé ismert, hogy Tömörkény István a tekerőről is írt. A *muzsika* c. (ez egyben a hangszer egyik régi szentesi neve) 1905-ös novellájában kocsmában zenélő tekerőst és két „pikulás”-t említ¹², s a 19-20. század fordulóján a szegedi vásárokon játszó tekerő-klarinét kettőssel kapcsolatban is nyomot hagyott.¹³

Bartók egy évvel később, 1906 augusztusában gyűjtött egy szentesi tekerőstől.

Valószínűleg az ő hangszere és egész biztosan az ő játékmódja alapján írta le a hangszert, s adta közre a tekerős által játszott dallamokat 1911-es említett tanulmányában. A hangszert elvben ismerhette már a Néprajzi Múzeumban akkor már meglévő két példány alapján, s láthatott tekerősöket ábrázoló fényképeket is. Ő maga is játszott a hangszeren, legalábbis próbálgatta, amit az 1908 júniusában, pesti lakásában készült, jól ismert fénykép tanúsít.¹⁴

A szentesi gyűjtéssel kapcsolatban Rácz Ilona és Szalay Olga a következő információt adja 1981-ben: „Voigt Pálné közlése szerint Bartók itt nem járt, a gyűjtés másutt történhetett.”¹⁵ Az adott népdalokat, hangszeres dallamokat Bartók szentesi férfitól valónak írja, az előadó tehát odavalónak mondta magát. Ha Bartók más faluban találkozott volna a zenésszel, az nem lenne meglepő, hiszen a tekerősök, mint felhívatásos zenészek aránylag nagy körzetben mozogtak az alföld tanyai település-szerkezetéhez alkalmazkodva. Mivel Bartók ugyanaz év júliusában és ősszel Békés megyében is gyűjtött, elképzelhető, hogy más településen találkozott a szentesi tekerőssel. Hangszeres dallamközléseiben azonban minden esetben határozottan „Szentesen lejegyzett”

⁵ Bartók Béla: A hangszeres zene folklórja Magyarországon. 1911. In Szöllősy András (szerk.): *Bartók Összegyűjtött Írásai* (a továbbiakban BÖI) I., Bp., 59–76. (jegyzetek 818–826.)

⁶ Ld. Rajeczky Benjamin: A magyar népzenei hanglemezek. In *Ethnographia* 1972. LXXXIII. 2–3., 330–373. „Pátria” – a CD-ROM formájú új kiadást szerk. Sebő Ferenc Fonó Records, Budapest, 2001.

⁷ Lajtha László- Dincsér Oszkár: A tekerő. In *A Néprajzi Múzeum Értesítője* XXXI. Budapest, 1939. (megj. 1940.), 103–111.

⁸ Bartók i. m. 1911. BÖI 71.

⁹ Hankóczi Gyula: *A tekerőlantról. Dalok öt húron*. Hagyományok Háza Budapest, 2007. Hankó Györgyné Paksi Márta: *Szentes és környéke népzeneje és néptánca a XX. században*. Szentes, 2002.

¹⁰ Először németül: *Die Volksmusikinstrumente Ungarns*. In Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente I. Leipzig, 1967., 50–55., majd magyarul: *Népi hangszereink*. Népművelési Propaganda Iroda Budapest, é.n. [1970], 63–68., *Magyar népi hangszerek*. In Ének-zene szakköri füzetek 1. Tankönyvkiadó, Budapest, 1973. 55–60.

¹¹ Manga János: *Magyar népdalok, népi hangszerek*. In: Magyar népművészet 2. Corvina, Budapest 1969. 54–55.

¹² Hankó Györgyné i.m. 2002. 68.

¹³ Hankóczi i.m. 2007. 95.

¹⁴ Bónis Ferenc: *Bartók Béla élete képekben és dokumentumokban*. Zeneműkiadó, Budapest, 72. 76. kép.

¹⁵ Rácz Ilona-Szalay Olga: Mutatók Bartók dallamrendjéhez. In *Zenatudományi Dolgozatok* MTA ZTI 1981., 353–398. Az idézett rész: 378. 17-es jegyzet, valamint 382. 18-as jegyzet.

(A hangszeres zene folklórja¹⁶) illetve „Szentesen 1907-ben lejegyzett” (Magyar népi hangszerek¹⁷) dallamokat említett. Név szerint egyetlen tekerőst nevezett meg Szentestről, Váci József, 45 év körüli férfit, akitől 6 tekerőn játszott dallamot és 6 vokális népdalt, összesen tehát 12 dallamot gyűjtött.¹⁸ Ezek közül egy vokális népdalt és egy tekerőn játszott dallamot mutatunk be.

The image shows two pages of handwritten musical notation by Béla Bartók. The left page is titled 'Szentese' and 'Gongrad m. 1906. VII. Gp.: Bartók'. It contains a vocal melody with lyrics in Hungarian. The right page is titled 'Szentese' and 'Gongrad m. 1906. VII. Gp.: Bartók'. It contains a melody for a 'Tekerő' (a type of stringed instrument) with lyrics in Hungarian.

A szentesi helytörténészek annyit tudtak kinyomozni róla, hogy parádés kocsis volt. Lehet, hogy az 1907 évszám elírás, de utalhat egy rövid szentesi kiruccanásra. Sajnos nem ad támpontot a gyűjtőfüzet sem.¹⁹ Bartók számára az 1906-os békési gyűjtések idején „Valószínűleg édesanyja barátnőjének, Baranyai Gyulánének vendégszeretete tette lehetővé, hogy a közeli Csanád és Csongrád megyében is tájékozódjék, feljegyezzen néhány népdalt.²⁰ Lehet egy ilyen tájékozódás eredménye az első szentesi tekerőfeljegyzés is. Különben miért írta volna Bartók oly határozottan a dudával kapcsolatban is: „Három helyen gyűjtöttünk dudazenét: Nagymegyeren (Csallóköz), Ipolyságon és Szentesen.”²¹ Mindezekben kívül az egyik támlapra 1908. III. hónapot írta a gyűjtés időpontjának.²² A tekerőről írt tanulmány fogalmazványát is erre írta rá Bartók. Illusztrációnk a dallamnak a gyűjtőfüzetbeli első feljegyzését is bemutatja.

¹⁶ Bartók i.m. 1911. BÖÍ 71.

¹⁷ Bartók 1931. BÖÍ 358- 365. Az idézett rész: 361.

¹⁸ Hankó Györgyné (i.m. 2002.) a 4. fejezetben (Népzenei gyűjtések Szentesen és környékén az 1900-as évek közepéig) idézi Kis-Rácz Antalné-Labádi Lajos-Vörös Gabriella leírását 2000-ből, miszerint „Ekkor Bartóknak tizenegynéhány dallamot sikerült lejegyeznie Váci József 45 éves parádés kocsistól.” Hankóné i.m. 60. A dallamokat e helyen nem részletezzük. Bartók hangszeres népzene gyűjtéseiről ld. Tari Lujza: Bartók's Collection of Hungarian Instrumental Folk Music and its System. In *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungariae* Tomus 2006., XLVII. 47/2. 2006. 141-166., uő.: Bartók Béla magyar hangszeres népzenei gyűjtése és rendje. Bartók Béla születésének 125. évfordulójára. In *Néprajzi Látóhatár* 2007. 3-4. sz. 5-37.CD melléklettel (CD 1-10. sz.)

¹⁹ MTA ZTI Bartók Archívum BH_098.

²⁰ Ujfalussy József: *Bartók Béla*. Zeneműkiadó, Budapest, 1965 I. 95-96. Bartókné Voigt Paula Baranyinének Szegedre írt levelét ld. Ujfalussy József: *Bartók-Breviárium*. (Levelek – Írások – Dokumentumok) Zeneműkiadó, Budapest, 1958. 81.

²¹ Bartók i.m. 1911. BÖÍ 70. Ugyanott azt is hozzáfűzte, hogy „Szentesi dudaszót hallottam ugyan, de nem jegyeztem le; semmi eredeti sajátsága nincs; többé-kevésbé ismert dallamokat játszanak ott, különösebb cifrázat és hozzátoldás nélkül.”

²² Ld. MTA ZTI Bartók Népzenei Gyűjtemény: BR 12.915.

2404
Tekerő-szó.
(U.n. 3, Figuralis "Kincskellam")

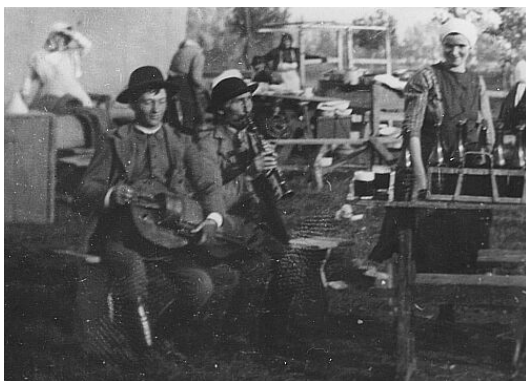
Szentes
1908, III

Commodo

A tekerő (a szék lyra, a német Lierkasten, a francia vielle)
~~hisz gondolkodni~~ ~~rezonancia~~ ~~szék~~ 4 bel-
kával, melytől egy fogantyúval forgatva hirtét koronggal mossa
forgatva hirtét. A négy hirtet hangolásiának aránya az:
(a negyedik a harmadikhoz mint a harmadik a másodikhoz)
Az egész a harmadik 2 oktávra fölül kromatikus hirtetgáztétel.
A negyedik a hirtet rendszeren egy faderattal felpeckelék, úgy hogy
a korongnak hirtet, tökéletes forgatása elhárít a hirtet a
hangokat igen ritmusként hangok ki: is is +.
Ezt a fapereket ki is leheték a székben megmozdítani egy ritmusként
A 3 első hirtet ki is lehet akasztani úgy hogy csak a
melódia mi fön orgonaszóvala nélkül.

A viselet alapján a 20. század korai időszakából (vagy a 19. század végéről) – tehát nagyjából a Bartók gyűjtése körüli időből – származhat a Szentesen, lakodalomban, valószínűleg annak befejezéséhez közeledve készült a következő fénykép, amelyen tekerős és klarinétos játszik együtt.²³

²³ Dátum és nevek nélküli családi kép férjem, Miháltz Gábor szentesi születésű apai nagyanyja, Komáromy Etelka hagyatékából, aki az említett Kiss Bálint egyenes ági leszármazottja.

Az Alföld vizsgálata elég intenzív a 20-30-as években. A korabeli néprajzi szaklapok olyan művek megjelenéséről tudósítanak, mint pl. Szabó Kálmán: *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei* c. könyve, melyet a Néprajzi Értesítőben Bátky Zsigmond ismertetett,²⁴ valamint Papp László: *A kiskunhalasi tanyatelepülés kialakulása* c., 1940-ben megjelent tanulmánya.²⁵ A kutatásokat részben az Alföldi Bizottság keretében végzik, melynek elnöke Klebelsberg Kunó (hivatali pozícióján kívül egyébként Szentes díszpolgára). A bizottság 1932-ben Szentesen tartotta vándorgyűlését, országos nagygyűlését pedig – melyen a kormányzó is felszólalt és az Alföld felzárkóztatását szorgalmazta – 1939. március 30-án tartották Budapesten.²⁶ Alig két hét múlva, április 15-én ír a tekerősök ügyében Szentesre a néprajzi kérdésekre igen fogékony Bartucz Lajos antropológus²⁷ a Néprajzi Múzeum igazgatója.

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
1802
ORSZÁGOS MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM
NÉPRAJZI TÁR
BUDAPEST, X. ELNÖK-UTCA 13. SZ.

Budapest, 1939. április 15.
Nagyságos
Csallány Gábor úrnak,
múzeumigazgató.
Szentes.

Kedves Barátom!
Jövő szombaton f. hó 22-én a Néprajzi Múzeum megbízottja kiszáll a szentesi tekerő muzsikások megvizsgálására. Igen leköteleznél, ha értesítenél arról, hogy az ilyen fajta muzsikásokat össze lehet-e gyűjteni, vagy szükséges-e külön helyszíni kiszállás, hogy látogassa-e meg megbízottunk minden muzsikust külön. Az ügyet szíves figyelmedbe ajánlom. Jóindulatú támogatásodat kérve, vagyok szívélyes üdvözlettel.

Dr Bartucz Lajos
igazgató.

²⁴ Szabó könyvének megjelenése: Budapest, 1938. Bátky ismertetése: Néprajzi Értesítő 1938. (megj. 1939.) Szerkeszti Bartucz Lajos XXX. évf. 112-114.

²⁵ Néprajzi Értesítő XXXII. 1940. Szerk, Bartucz Lajos 285-310.

²⁶ Kornis Gyula: Az államférfi In: *Horthy Miklós* Singer és Wolfner 1939., 1943² 213-243. www.bibl.uszeged.hu/ha/horthy/kornis.html

²⁷ Bartucz Lajosról (1885-1966) ld. Diószegi Vilmos cikkét in: Néprajzi Lexikon I. kötet Budapest, 1977. 232. Bartucznak a magyarság etnikai képe megismerésére irányuló munkája: *A magyar ember. A magyarság antropológiája*. Bp. 1938. Valószínűleg ezt és az 1936-ban az Ethnographiában megjelent cikkét (A magyar nemzetismeretről) küldte el Csallálynak, amivel kapcsolatban a levelezésben is szó van.

A népzene kutatás Bartók Béla dél-alföldi- és Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtését (1916-17 fordulójára)²⁸ követően az alföldi feltárások szélesítéseként már az 1920-as évektől kezdve megkülönböztetett figyelemmel fordult a Kiskunság felé, főleg Lajtha László, valamint Nagy Czirok László, Vargyas Lajos, Szomjas-Schiffert György, Volgy István, Péczely Attila²⁹ és mások személyében. Lajtha az 1920-as évek végétől többek közt kunszentmiklósi, peregi, győrteleni alföldi zenészek körében végzett gyűjtéseket. Paraszt- és cigányprímásoktól, népi klarinétosoktól (pl. 1930-ban a kiskunfélegyházi Gút Gáspár 60 éves paraszt klarinétostól) jegyzett le illetve vett fonográfra hangszeres darabokat.³⁰ Tekerőssel azonban alföldi gyűjtőútjain nem találkozott.

A magyar nyelvterületen egyedülálló kunszentmiklósi lakodalmas táncok – benne a törökös és süveges táncdallamok – továbbá a tájegység verbunkos zenei hagyománya feltárásában Lajtha a táncutatókkal együtt jeleskedett. A gyűjtött dallamok a zenetörténeti és népzenei összefüggések kutatását e témában is elindították már a 30-as években, Lajtha gyűjtései nyomán pedig a terület verbunkos zenéje is ekkor került be első ízben a 20. századi magyar műzenébe (Weiner Leó: Peregi verbunk op. 34.).³¹

Bartók az I. vh. után még gyűjtött a Dél-Alföldön, a hangszerrel úgy látszik nem találkozott, illetve nem nyomozott utána. 1911-ben közölt cikke azonban az értelmiségiek körében megtette a hatását, az Alföld és más magyar tájak (pl. a Palócföld, illetve Trianon után a Felvidék és Erdély) iránti érdeklődésnek köszönhetően is. Mint Trócsányi Zoltán újságíró *A nyenyere Magyarországon* című írásában 1930-ban az Új Barázda lap hasábjain írta: „Bartók Bélának régebben megjelent cikke óta többen vagyunk újságírók, akik utána újra, meg újra fölfedeztük a tekerőt.”³² Trócsányi figyelmét egy másik újságíró 1929-ben megjelent cikke keltette fel újra, melyben az egy Pesten utcákon, kocsmában rendszeresen játszó kiskunlacházi tekerősről számolt be. Kérdést intézett a lap olvasóihoz, ki ismeri és ki tud még a nyenyere, tekerő, körhegedű néven ismert hangszerről.

Az egyik beérkezett választ a Magyarország 1931. március 20-i száma közölte. Abban „egy fantasztikus öreg”-ről, bizonyos Szabó Ferencről számoltak be. Szabó Ferenc, aki a cikkíró szerint „a legöregebb szentesi tekerős”, a Csépe-Szentes közt közlekedő régi bökényi komp közelében lévő csárdában játszott; „a nagybökényi, zalotai, tőkei tanyavilág mulatni vágyó fiataljait, borozgató öregjeit, meg a kompra váró gyalogos, kocsis utasokat szokta szórakoztatni muzsikájával.” Ugyanennek a tekerősnek a neve majd a Pátria gyűjtések során is előkerül.

Trócsányi maga is nyomozást folytatott. 1930. június 9-én Szentesre, majd Szegedre utazott, hogy a múzeumban megnézzék a tekerőket, hogy „ha lehet beszéljek a tanyai magyarokkal, akik még játszani szoktak rajta.” Mint írta, „a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályában, továbbá a szentesi és a szegedi múzeumban több példányt őriznek belőle...”³³

„A szentesi Múzeumban Csallán Gábor muzeumi igazgató lekötelező szivességgel állott rendelkezésemre, megmutatta a birtokukban lévő két darab tekerőt.” Mind a kettő egész új volt: „az egyikbe bele is van írva:

«Én Szenyéri János készítettem ezt a muzsikát 1907 január 22-én. Szentes. »”³⁴

A Nemzeti Újság 1933. január 29. száma „A szentesi határban szólal meg a legrégebb magyar hangszer – a tekerő” címmel a szentesi Derzsi Kovács Jenő³⁵ és Gálfi Lajos cikkét közölte. A cikk beszámol a magyar Alföld Kutató Bizottság munkásságáról, melynek részét képezte a tekerővel kapcsolatos kutatás is. Riport is készült

²⁸ Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése. S. a. r. és szerk. Szalay Olga Rudasné-Bajcsay Márta. In Magyar Népköltési Gyűjtemény XV. kötet (Szerk. Voigt Vilmos), Ballasi Kiadó–Magyar Néprajzi Társaság Budapest, 2000.

²⁹ Ld. Régi népdalok Kiskunhalasról. Nagy Czirok László és Vargyas Lajos gyűjtéséből közreadja Vargyas Lajos. Zeneműkiadó, Budapest 1954., Dr. Péczely Attila: Régi népdalok Csongrád megyében. In Csongrád megyei Tanulmányok 1959. 25-42. Szomjas-Schiffert György: Hej! Cserényem előtt ... Kiskunhalas népdalai. In Halasi Téka 14. Kiskunhalas, 1994., uő.: Régi lakodalmak a Duna-Tisza közén. Balassi Kiadó-Thorma János Múzeum-Halasi Múzeum Alapítvány Budapest-Kiskunhalas, 2006.

³⁰ Ld. Tari Lujza i.m. 1992. 152.

³¹ E témáról részletesen ld. Tari Lujza i.m. 1992. 155. valamint uő.: Weiner Leó művészete a népzenei források tükrében. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola évkönyve 2. Liszt F. Zeneművészeti Főiskola, Budapest, (59-227.), 91.

³² Trócsányi Zoltán: A nyenyere Magyarországon. Trócsányi 1933-ban egybegyűjtve és kiegészítve közreadta a tekerőre vonatkozó írásokat. Az ekkor megjelent Különnyomatra – Budapest, 1933. – hivatkozunk. Az idézett rész: 1933. 4.

³³ Trócsányi i.m. 1933. 3.

³⁴ Trócsányi i.m. 1933. 13.

³⁵ Derzsi Kovács Jenő (1889.-1969.). Szentesi születésű, de iskoláit (konzervatóriumot is) Kolozsváron járta. Apja Derzsi Kovács Ferenc a Horváth Mihály Gimnázium tanára, nagyapja ugyanannak alapítója. Derzsi apja is néprajzi érdeklődésű, volt s a szülők általában is a szentesi kultúra állandó szereplői, szervezői voltak. Hankóné i.m. 2002. 64.

Derzsi Kováccsal, a szentesi reálgymnázium tanárával (későbbi igazgatójával). Az etnográfia iránt fogékony tanár érdeklődését szintén Bartók cikke keltette fel a népdalgyűjtés és a tekerő iránt. Derzsi gyerekkorában vásárokon, bálokon még sűrűn látta a hangszert, de a cikk írásakor azt tapasztalta, hogy „már csak két ember ért Szentesen a kezeléséhez.”³⁶ Úgy tűnik azonban, nem a tekerő, hanem csak a népdalok után nyomoztak. A cikk szerint „Gálffy Lajos mérnök, a népmuzsika lelkes kutatója, igen szép anyagot gyűjtött össze azokból a nótákból, melyeket ezek a tekerősök játszanak nemcsak a maguk, de nagyobb névnap, lakodalmi és báli összejövetelek mulattatására is.”

A hangszert ebből az időből még Csongrádról, Kiskunlacházáról, Peregről és környékéről jelzik. A tekerő használatát illetően már ekkor szélesebb alföldi kör rajzolódik ki³⁷, Peregr külterületéről írják, hogy a szomszédos faluban farsangkor e hangszerre mulatnak a gyerekek.³⁸ A hangszerkészítőkre vonatkozó említések azonban mind Szentesre utalnak vissza.

Ilyen előzmények után természetes volt, hogy a tekerőt a Pátria lemezfelvételekhez is tervbe vették, s ügyében a Szentesi múzeumhoz fordultak. Bartucz szentesi múzeum-igazgató kollégája ekkoriban a város szellemi életében meghatározó szerepet játszó, Szentes múzeumát 1897-ben megalapító (előzőleg Dél-Amerikát megjárta) Csallány Gábor régész volt (1871-1945), kinek nevéhez többek közt a Szentes környéki honfoglaláskori lelőhelyek szakszerű és módszeres feltárása valamint a Csongrádvármegyei Régészeti és Történelmi Társulat megalapítása kapcsolódik. Érthető, ha a tekerősök ügyében az egymással antropológiai-régészeti kérdésekben is jó szakmai kapcsolatban álló igazgatók között kezdődött meg a levelezés.

A Pátria felvételeket közvetlenül irányító Lajtha László más elfoglaltságai miatt nem tudott Szentesre utazni. Amellett, hogy 1939-ben különböző magyar és idegennyelvű cikkei jelentek meg, a múzeumi jelentések szerint 1938-ban „Dr. Lajtha László ny. múzeumi igazgató ör, fizetéstelen beosztott vezette a népzenei gyűjteményt, revideálta a saját és Sebestyén Gyula által gyűjtött fonográf hengerek népzenei anyagát, másolta a támlapokat, leltározta az új hengereket, segédkezett a dallam lejegyzéseknél és a Magyar Rádióval kapcsolatos népzenei felvételeknél. Megkezdte a múzeum hangszeranyagának revízióját. Népzenei gyűjtőúton volt Nógrád megye és Hont megye több községében, az erdélyi magyarság között és a Budapestre felhozott Gyöngyös Bokrétságok között.” – írta Bartucz éves beszámolójában, mely a Néprajzi Értesítő Múzeumi Hírek rovatában jelent meg.³⁹

Hasonlóan elfoglalt volt 1939-ben is, így munkatársára, Dincsér Oszkára bízta a különböző ügyek intézését. 1938-ban „Dincsér Oszkár önkéntes gyakornok kezelte a népzenei gyűjteményt, végezte a hengerek, gramofonlemezek és támlapok leltározását...”⁴⁰ Dincsér maga is sok gyűjtőúton (Etes, Ságújfalu, Kishartyán, Kemence, Berence, Szokolya, Erdély) vett részt, amit Bartucz beszámolója is rögzítenek. 1939 végén, a már lezajlott felvételeket követően Bartucz majd ezt írja jelentésében: „Igen eredményes volt gyűjtő munkánk népzenei téren, amit részben a magyar bankok által adományozott népzenei alap költségén, részben a magyar Rádió támogatásával végeztünk. Ily módon népzenei gyűjteményünket ez évben 100 hengerrel, 61 lemezoldallal népzenei és 33 lemezoldallal népmesével gyarapítottuk. A gyűjtést dr. Lajtha László, Dincsér Oszkár, Balla Péter és Veress Sándor végezte. Nagyon kíváncsi volna, ha e népzenei lemezek reprodukálásához és tanulmányozásához megfelelő gramofon készülékekkel rendelkezünk.”⁴¹ Dincsér „Csongrád vármegyében Szentesen, Fábiánsebestyénben, Hódmezővásárhelyen” gyűjtött. A gyűjtemény 199 hengerrel szaporodott.”⁴²

³⁶ Idézi Trócsányi i.m. 1933. 7.

³⁷ Bár a beérkezett válaszok alapján a kérdésfeltevés eredményes volt, a hagyomány kopását látva a következőt írta: „Nem volt szomorúbb élményem a közelmúltban, mint amikor egy tekerő vonatott dallamaiban az «Éjjel az omnibusz tetején» című régi ligeti slágerre ismertem. Ugy hatott ez rám, mint a szélmalom a szentesi határban, amelyeket benzinmotor hajt...” Trócsányi i.m. 1933. 7.

³⁸ Trócsányi i.m. 1933. 9. Lajtha Peregrén sem találkozott a tekerővel, noha ott a későbbi gyűjtések szerint 1914-1948 között folyamatosan működött egy ún. „nyenyérés ház”, melyben a bálakat rendezték. Igaz, hogy a zenész nem mindig tekerős volt. Akkor is nyenyérésnek nevezték, ha citerázott, vagy harmonikázott. Hankóczi i.m. 2007. 63.

³⁹ Bartucz Lajos: Jelentés a Néprajzi Múzeum (Országos Magyar Történelmi Múzeum Néprajzi Tára) 1938. évi állapotáról és működéséről. Néprajzi Értesítő Szerk. Bartucz Lajos, Budapest, XXXI. évf. 1939. (megj. 1940.) 92-97. Az idézett rész: 96.

⁴⁰ Bartucz következő évi jelentése. Néprajzi Értesítő 1940. XXXII. 220-225. Az idézett rész: 223.

⁴¹ Bartucz 1939 i.m. 95. Uo. még hozzáfűzte: „Nagyon kíváncsi volna, ha e népzenei lemezek reprodukálásához és tanulmányozásához megfelelő gramofon készülékekkel rendelkezünk.” Akiket Lajtha irányított és a gyűjtőhelyek: Szentjóni Miklós (Hont m.), Balla Péter (Bereg m.), Volly István (Vas m.), Járdányi Pál (Szeghalom), Manga János (Bars és Komárom m.), Dincsér a palócok közt és az Alföldön gyűjtött. uo. 221.

⁴² Bartucz i.m. 1940. 221.

A beszámolóban említett utóbbi gyűjtés már a végeredménye annak a gyűjtésnek, melynek ügyében Bartucz a fentebbi, első levelet megírta Csallány Gábornak. Bartucz kérésére Csallány Gábor rögtön intézkedett. A kapott levél hátoldalára iktatószám és pecsételt dátum („158/Msz. 1939. ápr. 17.”) után a következőt írta: „tekerősök az újságban szombaton való megjelenésre felhívtak. Csallány G.”

Csallány az újságban hirdetést adott fel, s nyomozni kezdett a tekerősök után. Különböző jegyzeteket készített a játékosokról és a hangszerkészítőkről, arról, ki hol lakik, hol érhető el.

Az elsőnek tűnő ilyen, kis lapra írt feljegyzésen a következő nevek állnak:

„Elsőnek Gerecz János” – visszaütés a Kiss Bálint által említett tekerő-készítőre,
akinek az emlékét a szentesiek úgy látszik akkor még őrizték.
„II. Busi Ferenc (Marozsitól)” – a zárójeles név utalás lehet arra, kitől vette a hangszert.
„Kistót Pál (Marozsi)” – ugyanaz a név ismétlődik, mely megerősíti a feltételezést.
„Szenyéri” – itt címszavakban azt a történetet jegyzi föl, amelyet
Szenyéri különböző módokon kiszínezve a későbbi
gyűjtőknek is elmesélt⁴³

„a ... (?) csárda, a betyároknak muzsikált, egész éjjel. Ménlóra ültették. Megjelentek hajnalban. Beke, Halma és Juhász akkori volt csendbiztosok. – Hajnalban körül mászkáltatták a csárdát. – Az ajtót kilökte: Gyere be Beke! 10 ember a csárdában volt.

Szenyéri János 45 évig muzsikált sz. 1841. †1921. tekerős. Fia: Szenyéri Dániel 1876-ban [született] (Deák F. u.)

Balla István

Szabó Ferenc

Maczik Sándor klarinétos tekerő mellett.”

Ugyane cetlire a következőt írta még föl:

„3as kép: Szatmári (B betűs, olvashatatlan szó, talán Bugned)

Gábor tekerő

Borza János dudás

? klarinétos

Dobos Gábor betyár és 3 társa”

A feljegyzés utalás arra a szentesi képeslapra, mely 1898 táján készült. Ezen a képen egy tekerős, klarinétos és dudás látható. A képet „Szentesről 1899. január 1-re küldött”⁴⁴ „...üdvözlőlap” aláírással közölte Sárosi Bálint.⁴⁵ Az előadók közül Csallány a dudás személyét még teljes névvel, a tekerősét részben, a klarinétosét pedig egyáltalán nem tudta megnevezni. (Az utolsó mondat utalhat arra, hogy az említett betyárok valaki emlékezte szerint e zenészeket rendelhették meg valahová muzsikálni.)

Egy másik feljegyzésen a következő nevek olvashatók:

Szenyéri Dániel (Deák Fer. utca 25. – a zárójel nincs bezárva

Balla István Jókai 134. –

Szabó Ferenc (tökén) – ő az, akiről 1931-ben már írtak⁴⁶

Sipos József / Fabrai S. 202.

Maszlág Józsefné Bozza u. 14. – eredetileg Mária, melyet áthúzott és fölé írta a Józsefnét

Szűcs Sándor, Deregegyházi téglagyár

Orsós László, Sarkadi N. M. u.

Szegi János, Nagyhegy [?] 245.

(Maczik Sándor klarinétos)

v. Székely (énekes)

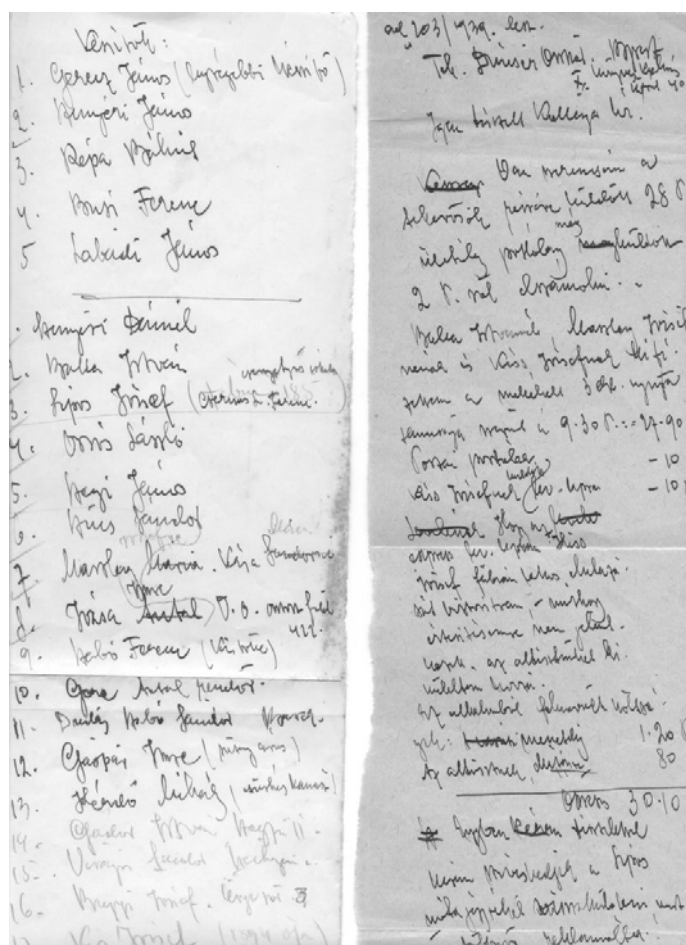
⁴³ Sárosi Bálint: *Magyar hangszeres népzene* HCD 18236-37 Hungaroton Classic, I. 35. sz.

⁴⁴ A képeslapot 1898. december 19-i dátummal özv. Fridrich Antalnénak címezték Egerbe, s december 21-én adták postára. Koszta József Múzeum fotótára Szentes.

⁴⁵ Sárosi Bálint: *Zenei anyanyelvünk*. Budapest, 1973. 44. kép. A szentesi üdvözlőlapok történetét korábbi helytörténeti munkák alapján összefoglalta Hankóné i.m. 2002. 42-43.

⁴⁶ Nagytöke, Szentestől északra fekvő település. Hankóné i.m. 2002. 13.

Egy másik jegyzete:

Innen kék ceruzával:

17. Kis József (1894 óta) Fab.Seb. Vasút mel.
lak. 57 sz?

18. – név nincs: Cserna tanya

„Készítők:

1. Gerecz János (legréggebbi készítő)
2. Szenyéri János
3. Répa Bálint
4. Busi Ferenc
5. Labádi János”

A névsort egy vonallal elválasztva a következő zenészeket írta föl:

1. Szenyéri Dániel
 2. Balla István
 3. Sipos József (Csernus L. Ferenc. csengetyüs iskola)
 4. Orsós László
 5. Szegi János
 6. Szűcs Sándor, Derekegyházi téglagyár
 7. Maszlag Mária (fölé ceruzás írással betoldva: Józsefné) Kása Mária
 8. Józsa Imre (eredetileg Antal, melyet áthúzott és fölő írta az Imrét) O.o. osztott föld 422.
 9. Szabó Ferenc (Kistóke)
 10. Gere Antal rendőr
 11. Dudás Szabó Sándor Derek.[egyháza]
 12. Gáspár Imre (süt.ny árus – süteményárus)
 13. Hérelő Mihály (csűrhes kanász)
- Innen ceruzás írással:
14. Gádor István Szegfü 11.
 15. Virágos Sándor Szechenyi u.
 16. Bugyi József. Ürge sor 3.

A fekete tollal írt számok közül utólag kék tollal aláhúzta azokat, akiknek nevét átírta Bartucz levelére. (Néhányan a két feljegyzés közben kinyomozta a címét is.)

Csallány gondosan megszervezi a zenészek összehívását. Fogadja Dincsért, s a múzeum udvarán lefényképezik az egybegyűlt tekerősöket. Levelez ügyükben, előlegzi számukra a vonatjegyre a pénzt, s általában minden üzenet-közvetítést maga végez.

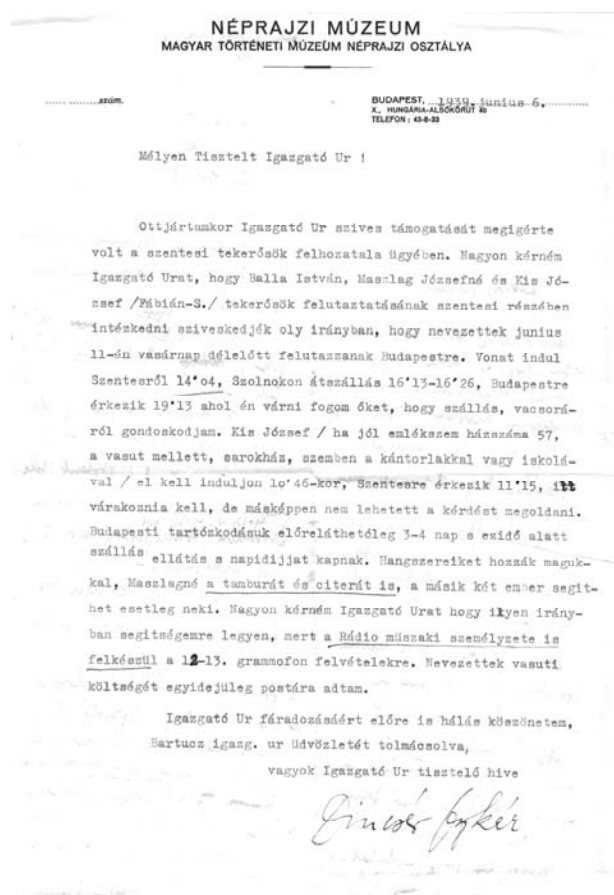
(A kép bal oldalán az itt felsorolt nevek, jobb oldalán a felvételek lezajlását követően Dincsérnek küldött elszámolás látható a zenészek utazására kapott pénzről.)

Az Alföldi Ujságban 1939. ápr. 19-én megjelent felhívást követően Dincsér jöttére az utóbbi névsorból az alábbi tíz zenész gyűlt össze Szentesről és a környékből, kikről Dincsér felvételt készített a múzeum udvarán: 1. Szenyéri Dániel szentesi kubikos, 2. Balla István derekegyházi földműves, 3. Sipos József fábiánsebestyáni kubikos, 4. Orsós László, 5. Szegi János nagyhegyi bérlő, 6. Szűcs Sándor derekegyházi kocsis, 7. Maszlag Józsefné szentesi szatócs, 8. Józsa Imre derekegyházi földműves, 9. Székely József szentesi énekes, 10. Maczik Sándor „klárnétos” – a jelentkezők foglalkozását utólag részben a szentesieknek sikerült kinyomozni. Azt is kiderítették, hogy Balla János, Balla István klarinétos testvére betegsége miatt nem tudott elmenni a meghallgatásra.⁴⁷

⁴⁷ A kép közölve Hankóné i.m. 2002. 66-67..

Dincsér június 6-i levelében nevezi meg a kiválasztott három személyt, s az alábbi részleteket írja utazásukkal kapcsolatban.

Néprajzi Múzeum
Magyar Történelmi Múzeum Néprajzi Osztálya
Budapest X., Hungária-Alsőkörút 40.
Telefon 43-8-33
1939. június 6.

Mélyen Tisztelt Igazgató Úr!

Ottjártamkor Igazgató Úr szíves támogatását megígérte volt a szentesi tekerősök felhozatala ügyében. Nagyon kérem Igazgató Urat, hogy Balla István, Maszlag Józsefné és Kis József (Fábián-S.) tekerősök felutaztatásának szentesi részében intézkedni szíveskedjék oly irányban, hogy nevezettek június 11-én vasárnap délelőtt felutazzanak Budapestre. Vonat indul Szentesről 14.04, Szolnokon átszállás 16.13-16.26, Budapestre érkezik 19.13 ahol én várni fogom őket, hogy szállás, vacsoráról gondoskodjam. Kis József (ha jól emlékszem házszám 57, a vasút mellett, sarokház, szemben a kántorlakkal vagy iskolával) el kell induljon 10.46-kor, Szentesre érkezik 11.15, itt várakoznia kell, de másképpen nem lehetett a kérdést megoldani. Budapesti tartózkodásuk előreláthatólag 3-4 nap s ezeitől alatt szállás ellátás s napidíjat kapnak. Hangszereiket hozzák magukkal, Maszlagné a tamburát és citerát⁴⁸ is, a másik két ember segíthet esetleg neki. Nagyon kérem Igazgató Urat, hogy ilyen irányban segítségemre legyen, mert a Rádió műszaki személyzete is felkészül a 12-13. grammofon felvételekre. Nevezettek vasúti költségét egyidejűleg postára adtam.

Igazgató Úr fáradozásáért előre is hálás köszönetem, Bartucz igazg. úr üdvözlését tolmácsolva
vagyok Igazgató Úr tisztelő hiva
Dincsér Oszkár

Csallány Gábornak kézírásos válasza is megmaradt a levél hátulján – nyilván annak tisztázatát küldte el Dincsérnek. A kétrét hajtott levél bal oldalának tetejére két ceruzával a Pestre hívott személyek nevét is feljegyezte:

Balla Jókai u. 134.
Maszlagné Borza u. 14.
Kis József Fábián S. 57?”

Kedves Kolléga Úr!

Megkeresésére tisztelettel értesítem, hogy a levele vétele után azonnal értesítettem a három Budapestre hívottat azzal, hogy a felhívásnak eleget tegyenek.

Remélem, hogy el fognak menni ...

Az utiköltség felvétele végett vasárnap d.e [délelőttre] hívtam őket el. Remélhetőleg addig meg fog érkezni. Sipos József is járt nálam. Szeretne ő is fel utazni (sic). Nem volna lehetséges?

⁴⁸ Bár Maszlagné életrajzában az szerepel, hogy több hangszeren játszott, t.k. „tamburázott és citerázott”, elképzelhető, hogy a kétféle hangszernév ugyanazt jelentette, vagyis a citerát, mert hol az Alföldön használatos helyi névvel, hol az általánosabb névvel említette. A felvételeken Maszlagné e két hangszer közül csak citerán játszott.

Az ő nótái vannak Önnél. Ezekre szüksége van, most Derzsi K.[ovács] Jenő tanár úr kérésére aki szintén gyűjti ezeket a régi nótákat. Amennyiben ő nem menne fel pedig jól játszik, úgy kérem a daljegyzékét visszaküldeni. 1 olvashatatlan mondat után: Bartucz igazgató urnak is szívélyes üdvözetem.

Dincsér kétrét hajtott levelének jobb oldalára a kézhezvételt követően iktatószám és pecsételt dátum került: „203/MSz. 1939. jun. 7.”, majd utána a zenészeknek szóló levél. Dincsér részletes levelének tartalmát Csallány ui. leegyszerűsített nyelven továbbította az érdekelteknek:

Maszlag Józsefné
Balla István
Kis József

H.[elyben]

A Budapesti Néprajzi Múzeumnak hozzám intézett megkeresése alapján értesítem, hogy Önt (Kegyedet) zenei felvétel végett Budapestre hívják.

Budapestre utazását úgy kívánják, hogy vasárnap (11-én) d.u. 2.04 perckor Szolnok felé indulnának amikor is Szolnokon 4.13. v. 4.26 kor átszállva Budapestre este 7.13 kor érkeznek.

Pályaudvaron Dincsér Oszkár úr várja. Vacsoráról, szállásról gondoskodva lesz. A Budapesti tartózkodás előre láthatólag 3-4 nap ezidő alatt szállást, ellátást és napidíjat kapnak.

Útiköltség felvétele végett nálam kérem jelentkezni. Szentes 1939 június 7-én

Tisztelettel

Csallány Gábor
múz. igazgató.

A város életében tiszteletreméltó munkásságot kifejtett, zeneileg képzett Derzsi Kovács Jenő neve a levelezésben csak a régi dalok gyűjtésével kapcsolatban merül föl. A helybeli lapban karácsonykor cikke jelenik meg, melyben hangsúlyozza ugyan, hogy „azon a vidéken is meg kell menteni a kétkezi emberek művészetét”, ám csak rövid ismertetést ír a népdalokról, Szentesi nóták címmel.⁴⁹ A Pátria jegyzőkönyvben mégis az ő neve van föltüntetve gyűjtőként, mellőzve mind a tekerősöket gondosan összegyűjtő Csallány, mind Dincsér nevét. Ezt föltétlenül korrigálni kell, mert Derzsinek tekerővel illetve hangszeres gyűjtésekkel kapcsolatos tevékenysége lényegében nincs. Az általa készített, halála után megjelentetett népdalgyűjteményében Sipos József tekerős is csak mint énekes adatközlő szerepel 40 dallammal.⁵⁰ A levelezésben ezekről a dalokról, pontosabban valószínűleg a Sipos által összeírt dalszövegekről van szó, melyeket – mint a visszakérésükre irányuló megjegyzésből megtudjuk –, Dincsér magával vitt betekintésre, s amelyet Derzsi Kovács épp ekkoriban tartott szükségesnek összegyűjteni. Derzsi egy 81 éves szentesi dudás adatközlőjétől is csak énekelt népdalokat jegyzett föl, s *A dudacsínálás fortélya* apropójából írt róla a Szentesi Napló 1940. évi karácsonyi számában. Pedig a beszélgetésben a dudás a tekerőről is beszélt, s utalt rá, hogy a dуда „tekerőhöz is nagyon illett.”⁵¹ Csallány volt tehát az igazi helybeli előgyűjtő, míg a gyűjtő Dincsér illetve a budapesti rádióstúdióban jelenlévő Bartók, Lajtha, és Kodály.

Igaz viszont, hogy az 1939-es szentesi Pátria-felvételeket követően Derzsi Kovács tekerőzenekart hozott létre Szentesen, mely ily módon a népzenei mozgalom egy korai megnyilvánulási formája volt. A környékbeli tekerősök vasárnap délutánonként egy ideig el is jártak a próbákra, melyeket Derzsi vezetett, s amelyeken nagy valószínűséggel olyan népdalokat tanított meg a tekerősöknek, amit nem mindannyian, vagy nem egyformán ismertek.⁵² Úgy tűnik, a népdalgyűjtésbe is a Pátria-felvételek hatására látott hozzá intenzívebben. Erre utal a Magyar Alföld 1947. október 26-i vasárnapi számában a vele készült riportban a riporter azon megjegyzése,

⁴⁹ Hankóné i.m. 2002. 64. A cikk újraközölve in *Derzsi Kovács Jenő szentesi és Szentes környéki dallamgyűjteménye*. Válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Forrásné Török Katalin. Csongrád Megyei Tanács Művelődési Központja, Szeged 1985. Függelék 1-8. Derzsi kb. 16 népdalszöveget ír le, annak alaján a népdalok a hangsorait elemzi.

⁵⁰ Ld. Forrásné Török Katalin i.m. 1985. A Sipos József által énekelt régi stílusú népdalok közül a *Kék ibolya*, *ha leszakajtanálak* kivételével (51. sz.) egyik sem szerepel a lemezen: 8 2 5 *Szegény paraszt mindig kint lesz a tanyán* 9. sz., 7 5 5 *Zavaros Tisza vize, nem tiszta* 41. sz., 7 5 b3 *Udvaromon három vályú* 4. sz., *Édesanyám adott nékem egy tojást* 6. sz.

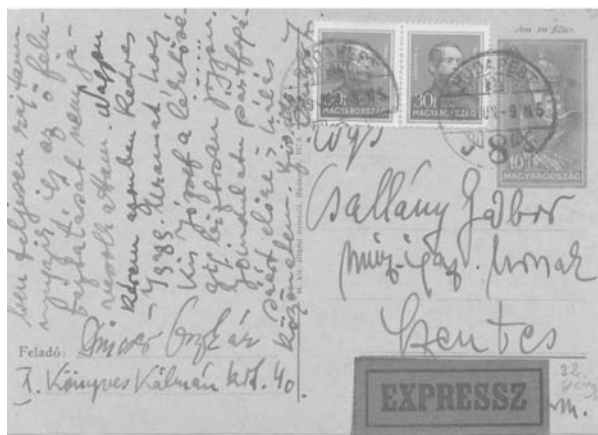
⁵¹ A cikk újraközölve in Forrásné Török Katalin i.m. 1985. a gyűjtemény végén, függelékként 1-3. Az idézett rész: 3.

⁵² Hankóné 2002. 105.

hogy „közel tíz éve végzi a művész szakértelmével és fáradhatatlanságával ezt a munkát.” A riportban egyébként 250 összegyűjtött népdalról van szó, s gyűjtjük a szentesi népdalok szépségeiről, nem a tekerőről nyilatkozik.⁵³ A Derzsi által megszervezett és irányított tekerőzenekarában részt vett Sipos József is⁵⁴, akit Dincsér 1939. június 9-én, három nappal a felvételek előtt express lapon írt válaszában a következőképp utasított vissza:

⁵³ Forrásné Török Katalin i.m. 1985. 1-3.

⁵⁴ Sipos József lánya Sipos Erzsébet citerás visszaemlékezése apjáról in Hankóné i.m. 2002. 105.

„Mélyen tisztelt Igazgató Úr!

E percben vettem kézbe szíves válaszát. Sajnos Sipos József felutaztatására nincs egyelőre mód és lehetőség. Igaz, hogy én az ő játékát és repertoárját nem hallottam de mivel nem valószínű, hogy ugyanarról a vidékről való három másik jó muzsikussal eltérő dallamanyagot játszana (erre éppen jegyzetei alapján következtetek) vagy ezektől eltérő módon (pláne esetleg Szenyéri cigányos modorában) és így a felelősség e kérdésben teljesen rajtam nyugszik, így az ő felutaztatását nem javasolhattam. Nagyon kérem azonban kedves Igazgató, Uramat, hogy Kis József a lehetőségig biztosan jöjjön. Jóindulatu pártfogásáért előre is hálás köszönetem. Szív. üdv. Dincser Oszkár”

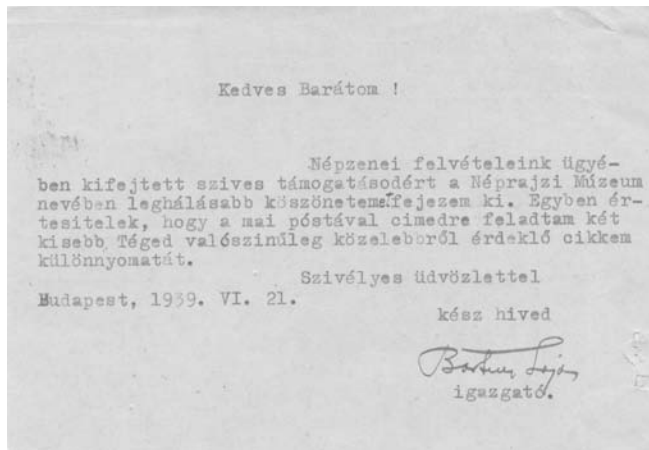
Sipos József végül nem utazott Budapestre, de később rendszeresen fellépett népzenei rendezvényeken.⁵⁵ Szenyéri Dánielt is felkeresték a gyűjtők, valamint szerepeltették is.⁵⁶

A felutazott személyek ismertek, életrajzuk a Pátria jegyzőkönyvben olvasható. Maszlag Józsefné és Balla István szentesiek voltak, Kis József fábiánsebestényi.

A felvételek sikeréről Dincser és Bartucz egyaránt értesíti Csallány Gábort.

Nagyságos Csallány Gábor úrnak, múzeumigazgató Szentés Múzeum
Levelezőlapon, nyomtatott fejléccel, 2 ép bélyeggel A lapot 1939. június 21-én adták föl (ép postai bélyegző)
A fejléc:
NÉPRAJZI MÚZEUM – MUSEE ETHNOGRAPHIQUE ETHNOGRAPHISCHES MUSEUM – ETHNOGRAPHICAL MUSEUM
BUDAPEST X. KÖNYVES KÁLMÁN KÖRÚT 40. TELEFON: 14-38-33

A címzett oldalon kézzel iktatási szám és pecsételt dátum: „222/Msz. Tudomásúl Csg. 1939. jun. 23.”

A levél tartalma:

Kedves Barátom!

Népzenei felvételeink ügyében kifejtett szíves támogatásodért a Néprajzi Múzeum nevében leghálásabb köszönetemet fejezem ki. Egyben értesítelek, hogy a mai postával cimedre feladtam két kisebb[,] Téged valószínűleg közelebből érdeklő cikkem különnyomatát.

Szívélyes üdvözléttel
kész hived
Bartucz Lajos
igazgató.

Budapest, 1939. VI. 21.

⁵⁵ Hankóczi i.m. 2007. 99.

⁵⁶ Szenyéri Dánielnél később, 1967. október 21-én Sárosi Bálint gyűjtött (majd nyomában Manga János, Paulovics Géza). Sárosi gyűjtéséből előbb Rajeczky Benjamin adott ki tekerőn játszott dallamokat (*Magyar Népzene* II. sorozat, LPX 18001-04), majd Sárosi is adott ki belőlük, ld. *Magyar hangszeres népzene* HCD 18236-37 35/b-f. Szenyérivel 1958-ban a Magyar Rádió is készített felvételt. Ez a felvétel azonban nem minősül hiteles adatnak, mert a Rádió akkori, politikai eredetű elképzelésnek megfelelően a paraszttzenészek játékát a Rádió Népi Zenekara (=cigányzenekar) kíséretével vették föl. Hogy a tekerő-klarinét páros megmaradjon, Szenyérít nem teljes zenekar kísérte, csak a zenekar kiváló cigányzenész klarinétosa, Burka Sándor. A felvételeknél népzenei szakemberként Balla Péter működött közre. (A felvételeket később átjátszották az akkor még MTA Népzene kutató Csoport néven működő népzene tudományi intézet számára, ld. AP 4016/d-4018/d)

Néprajzi Múzeum
Magyar Történelmi Múzeum Néprajzi Osztálya
Budapest X., Hungária-Alsókörtút 40.
Telefon 43-8-33
1939. jun. 22.

Kedves Igazgató Úr!

Örömmel jelentem, hogy a tekerőseket sikerült minden tekintetben kielégítő módon megörökíteni. A feljött muzikusok játékaról 10 hanglezemoldalnyi felvételt, számos fényképfelvételt, Balla játékaról filmfelvételt készítettünk⁵⁷. Igaz ugyan hogy másik 10 lemezoldalt a felvételek során közbeszólásaikkal és egyéb önkéntelen zörejekkel elrontottak, de ezzel nekünk már számolni kell. A dolog lebonyolításában és szíves elősegítésében Igazgató Úr megértő támogatásáért leghálásabb köszönetem. Nagyon köszönöm azt is, hogy Igazgató Úr előlegezett pénz kiadásával hozzájárult a feljöveteleükhöz: a kért összeget Maszlagnéval eljuttattam volt. Mellékelten küldöm Sipos füzetét s kérném Igazgató Urat, hogy tulajdonába eljuttatni szíveskedjék.

A fentlétve tekerősökkel egy kis riportot is csináltunk a rádióban, ezt szintén lemezre vettük s alkalomadtán műsorba iktatódik: erről még külön értesíteni fogom Igazgató Urat s az érdekelteket.

Mivel a hangszerről pontos méretezés is készült Maszlagné hangszertét visszatartottuk s így azt postán küldöm vissza. Nehogy azomban (sic) tulajdonosa esetleges fiktív sérülés alapján bármiféle igényt támasszon, kénytelen vagyok e dologban is Igazgató Úr szívesességét kérni, ugyanis a hangszert más címre nem igen küldhetem s ezért kérem Igazgató Urat legyen szíves a hangszer átadásában segítségemre lenni. Ha bármiféle költség akár a multban akár újabban előadónak természetesen készséggel és köszönettel küldöm.

A továbbiakban én úgy látom, hogy Bartucz Ig. Úr meglehetősen sok adminisztratív és irodai munkája miatt az említett dologban nem igen fog hozzájárulni, hogy bármit is végezzem, ha azonban én, egyik fiatal antropológus kollégámmal utána járok, úgy azt hiszem sikerülne a dolgot a feledés homályából kiadni. Ezért kérném legyen szíves Igazgató Úr az anyag felküldésének idejéről és neméről valamennyire pontos tájékoztatást nyújtani, mert magam csak így tudok az ügyben eljárni. Remélem sikeresen.

Legyen szabad pótlólag még egy kérdéssel előhozakodnom. Mivel tervbe vettem egy, a magyar népi hangszerekről szóló monografia

elkészítését, pontosság kedvéért szeretném megtudakolni vajjon él e még valaki aki tekerő készíttéssel foglalkozik vagy van-e valaki akinek ehhez szükséges szerszámai volnának s a készítésre vonatkozólag felvilágosítást tudna nyújtani? Ugy hallom különben hogy Szentesen van még fujtatós duda is? esetleges leutazásommal úgy gondolom még több dologra világosságot deríthetek.

Az eddigi munkálatok sikerében nagyrésze volt Igazgató Úr jóindulatu közreműködésének, remélem alkalom adtán még sikerülni fog azt valamilyen formában viszonznom. Addig is mégegyszer igen hálásan köszönöm Igazgató Úr megértő pártfogását.

Igazgató Úr mindig készséges
Tisztelő hive

⁵⁷ Nem a mai értelemben vett filmfelvételtől, hanem fényképfelvételekről van szó.

Aláírás nincs, de nyilvánvalóan Dincsér az írója. A kapott levél hátoldalára Csallány 1939. június 24-én mindjárt írt egy választ antropológiai kérdésekben. Ez az akkori szokás szerint másolatként a múzeumban maradt, míg a tisztázatot elküldték.

Igen tisztelt Kolléga Úr!

Jól eső elismerését köszönöm. Szívesen tettem és teszem a jövőben is ha szükség lesz.” A következőkben megköszöni Bartucz neki elküldött, antropológiai cikkét, majd finoman számon kéri: mi van azzal az általa elküldött anyaggal (koponyák és egyéb érdekes régészeti leletek), melyeket több, mint 12 éve küldött Bartucznak antropológiai vizsgálatra, de választ a múzeumból kérdéseire soha nem kapott: „Sok száz általam kiásott koponyát küldtem fel mint legilletékesebb helyre egyrészt a tudomány iránti kötelesség-érzettel, másrészt Bartucz. L. iránti nagyrabecsüléséből kifolyólag, igaz, akkor még nem volt kötelező a felküldés.” Kérdése t.k., milyen korból, milyen fajból származnak a koponyák, melyeket Szentés környékén kiásott.

Ezt a levelet nem tisztázhatta még le, amikor megérkezettek az ígért tanulmányok. Kérdéseire azokban úgy látszik megtalálta a választ, mert két nap múlva új levelet írt, mely a következő:

„222/1939 Msz.

Mélyen tisztelt Igazgató Úr!

Kedves Barátom!

Jóleső elismerésedet – melyet a csekély közreműködésemért kifejezni szíves voltál, köszönöm. Mindenkor szívesen állok úgy a vezetésed alatt álló intézet, mint a Te rendelkezésedre.

Egyben nagyon köszönöm a küldött nyári úttörő munkádat amellyel megtisztelni szíves voltál. Jól esik látnom a Szentésre való hivatkozást a rólam történt megemlékezést. Örömmel látom, mily jelentős darabok a mi, – sajnos csak hiányos – koponyáink. Jelenben is raktáron van mintegy kétszáz koponya különböző korokból és helyekről. Lelettel és pénzzel datáltak. Sok magyar köztük néhány honfoglaláskori és érdekes hatalmas nagy koponya is.

Amennyiben érdekel és ismerete kíváncsú, úgy én készséggel felküldöm azokat.

Kérésem csupán az, és az még a régebbiekre is vonatkozik. Úgy más meghatározás után venném (?) korból és lelőhelyről származó egy-egy férfi illetőleg női koponyát a mi gyűjteményünk számára illetőleg az illető kor leletanyagához való kiegészítésre anyagot küldeni. Tudom, hogy nagyon el vagy foglalva, ezt munkáidból is örömmel látom, talán lesz valaki, aki segítségedre lesz és a kérésemet teljesíteni fogja.

Nyugdíjban vagyok júl. 1.[től] de visszatartanak még a további vezetésre. Egyelőre három hónapig. Szeretném addig az antropológiai anyagot is elrendezni.

Szeretettel üdvözlő

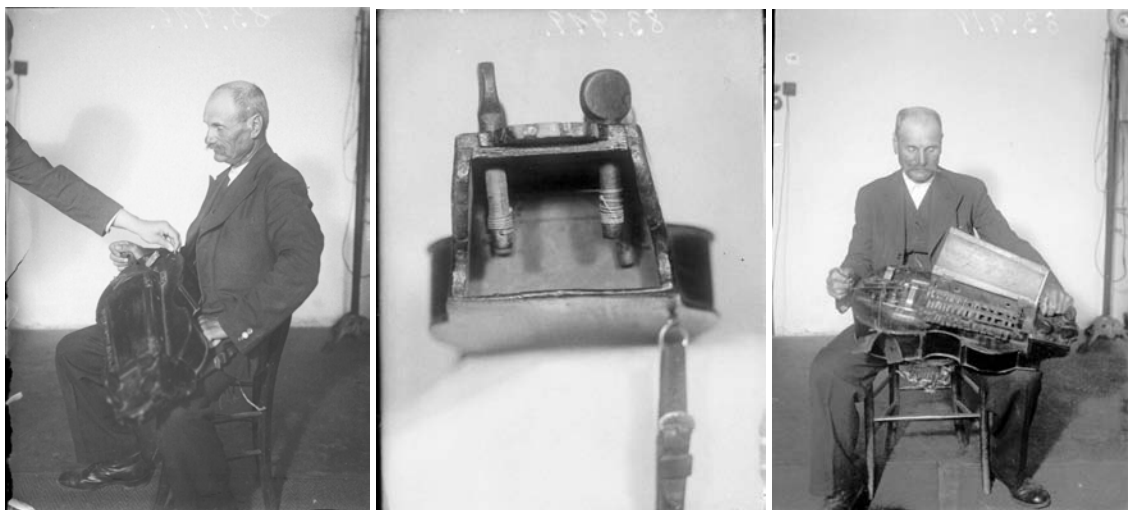
Csallány Gábor

Mikor lesz utad hozzánk?

Szentés, 1939. jún. 26.

Lajthának, aki most találkozik a zenészekkel, ezúttal is alkalma van tanulmányozni az énekes és hangszeres zene eltéréseiből illetve a más-más célú hangszeres előadásból adódó különbséget. A zenészekkel elkészített, Dincsér levelében említett 10 lemezoldali felvételt a Pátria jegyzőkönyv június 12-i dátummal rögzítette. Nem valószínű azonban, hogy (a további 10 rontott lemez is hozzászámítva) elvégezték volna a munkát egy nap alatt. Valószínű, hogy szükséges volt az eredetileg kitűzött 12-13-a. A 10 lemezoldal a Pátria felvételek sorrendjében a következő: 52/A-B, 53/A-B, 54/A-B, 55/A-B, 56/A-B. Összesen 39 dallam került rá a lemezekre; 25 népdal tekerőn, 8 énekelve és 6 citerán. Maszlagné mecs Balog Mária végül csak énekelt (7 népdal) és citerázott (6 népdal), Balla 1 népdalt énekelt és 13 felvételen tekerőzött, Kis József csak tekerőzött (12 felvétel).

A Balla Istvánnal készült beszélgetésből kitűnik, hogy „a tekerőt Szentésen vette 2 mázsa búzáért Váci Józseftől, «az is tekerős, olyan forma volt [mikor megvette tőle], mint én most». Balla a felvétel idején 63 éves volt, tehát Váci 1924 táján adhatta el neki a hangszert. 1939-ben valószínűleg már nem élt, mert neve sehol sem került elő. Balla hangszere viszont feltehetően ugyanaz volt, amelyet Bartók annakidején megismert. Részben ez lehet a magyarázata annak, hogy miért készült Balla tekerőjéről 31 fényképfelvétel, miközben ott volt a másik tekerős is.

Ez a mai technikai feltételek között sem kevés kép, akkor pedig hihetetlenül magas számot jelentett, különösen, hogy a többi előadóról egy –, hangszerjátékosok esetében pedig legfeljebb két felvétel készült. A másik magyarázat Lajtha érdeklődése, aki Dincsér beszámolója és a személyes találkozás után rögtön elhatározhatta, hogy tanulmányt ír a hangszerről.

A Balla Istvánról készült, a tekerő vitelét mutató, gyakran idézett fényképen⁵⁸ véleményem szerint tehát azt a

hangszert látjuk, amelyet Bartók ismert meg elsőként. Az 1939-ben készült képet később Kodály is közreadta *A magyar népzene* 1952-es új kiadásában.⁵⁹

Az előző évi számhoz kapcsolódik, de csak a szentesi felvételek évében, 1939-ben jelent meg Lajtha cikke *A grammofonlemezre való népdalgyűjtés muzeológiai jelentősége* címmel.⁶⁰ Ebben t.k. a következőt írta: „A néprajzi múzeum éppen úgy, mint a szakemberek, már régóta érezte a grammofonlemezeken való felvételek szükségességét. 1929-ben kísérleteztünk először a grammofonlemez múzeumi bevezetésével, majd 1936-ban a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával újabb négy hanglemez készült.”⁶¹ A felvételeknek a lejegyzésben nyújtott segítségét is kiemelve végül megállapítja: „Nagyjelentőségű tehát a Néprajzi Múzeum és a Magyar Rádió r.t. közös akciója, mert biztosítja a magyar népzene és a népmesegyűjtés muzeológiai hibátlan megőrzését. Az akció megindítása a magyar népdalgyűjtés jelentős és korszakos dátuma.” – írja.⁶²

⁵⁸ Először Lajtha-Dincsér közölte i.m.é 1939. 107. 4. ábra.

⁵⁹ A példatárat szerk. Vargyas Lajos. Zeneműkiadó, Budapest, 1952. A tekerő a X-XI. táblán látható.

⁶⁰ Lajtha László: A grammofonlemezre való népdalgyűjtés muzeológiai jelentősége. In: A Néprajzi Múzeum Értesítője. Szerk. Bartucz Lajos XXX. évf. 1938. (megj. Bp. 1939.) 318-323.

⁶¹ Lajtha i.m. 1938. 322.

⁶² Lajtha i.m. 1938. 319.

Dincsér a felvételek után még a következőről tudósította Csallány Gábort: „a fennlévő tekerősökkel egy kis riportot is csináltunk a rádióban, ezt szintén lemezre vettük s alkalomadtán műsorba iktatódik: erről még külön értesíteni fogom Igazgató Urat s az érdekelteket.”

A rádió a 30-as években, s különösen 1934-től, amikor Dohnányi lett a főzeneigazgató, a korábbiaknál színvonalasabb műsorokat készített. A közönség ízlésnevelését és népismeretét célzó műsorok közt rendszeresen megszólaltak jeles írók, a zenei műsorokban Bartók és Kodály népdalfeldolgozások, 1938-tól Ortutay Gyula műsoraiban eredeti felvételekkel színesített néprajzi műsorok, s a 2. bécsi döntést követően megnőtt a tájműsorok száma.⁶³ Az egyik rendszeresen szereplő író Mórincz Zsigmond volt, akinek jó baráti kapcsolatai voltak Szentesre. Mórincz Csallány egy ásatását is megnézte⁶⁴, kézbe vette Kiss Bálint krónikáját, melyből felhasználta részleteket, és Szentesen gyűjtött nyelvi és népdalszöveg adatokat a Rózsa Sándor c. regényéhez.⁶⁵ A *Hej halászok halászok* népdal szövege be is került a regénybe, ugyanolyan verssel, mint ahogyan dallamával négy évvel később Maszlag Józsefné Mecs Balog Mária énekelt a Pátria felvételkor.⁶⁶ A szuggesztív előadóként jellemzett Mórincz 1935. október 26-án *Szentesi körkép* címmel beszélt a város lakóiról, nagyszámú kubikos rétegről és a földművesekről. Többek közt így jellemezte őket: „Szentes városának tiszta magyar lakossága a magyar faj típusos képlete. Ami érték a magyar földben s a magyar népben van, az itt mind fölismerhető. ...Sehol sem láttam a magyart ily megfontoltnak és nyugodt életűnek. Mintha egy fokkal civilizáltabb lenne...” „A kubikusok is olyanok, mintha valamennyien mérnökök lennének.”⁶⁷

Kodály Zoltán Lajthához hasonlóan a felvételek alatt találkozott először a szentesi tekerősökkel. Korábban röviden írt már a tekerőről *A magyar népzene* tanulmányban: „A tekerő, akár a duda, valaha nemzetközi hangszer volt. Nálunk már csak Szentesen van nyoma. Az utolsó 1907 táján készült, mestere Szenyéri János azóta elhalt.” – írta, s jegyzetben ehhez a következőt fűzte: „Csallány Gábor várm. múz. igazgató szíves közlése. L. még Trócsányi Zoltán: A nyenyere Magyarországon (Új Barázda, 1933.) 77. o.”. Kodály az 1936-ban megjelent, 1935-ben A Magyarság Néprajza számára megfogalmazott sorait Bartók leírása alapján foglalta össze: „Leírta s rajta játszott darabokat közölt Bartók Béla.” A Magyarság Néprajza 1943-as II. kiadása illetve az 1952-es kiadás már azt is rögzíti, hogy „... A Rádió és a Néprajzi Múzeum gramofonfelvételeihez is sikerült még tekerőst kapni 1939-ben. (52-56. sz. lemez.)”⁶⁸

Kodályt ezidőtájt erősen foglalkoztatta a magyar nyelv, a vidék és általában a magyarság mibenléte. A Vidéki város zeneélete (1937.), Vessünk gátat kiejtésünk romlásának (1938.), Mi a magyar a zenében? (1939.⁶⁹) munkái jelzik ezt az érdeklődést. 1939. áprilisában kezdeményezésére rendezik meg az első helyes kiejtési versenyt.⁷⁰ A szentesi Pátria felvételek készítésekor, 1939. június 12-én (és valószínűleg 13-án) a Magyar Rádió stúdiójában a Bartók Béla és Lajtha László, valamint az alföldi muzsikások társaságában jelenlévő Kodály egy újabb területet és annak népét fedezte fel magának. Felfedezését a Magyar nyelvről szóló 1939. július 18-án elhangzott előadásában osztotta meg a rádióhallgatókkal. Szólt a hangszerről, de hangsúlyozta, hogy nem a zenéről akar beszélni, hanem a nyelvről:

„Nem tagadom, nem könnyű a dallamok menetét követni, márcsak az egyik hangszer, a tekerő szokatlan hangzása miatt is. Ezt a ritka hangszert alkalmasint először hallja most hallgatóink nagy többsége. Megvan az a tulajdonsága, hogy a kíséret kissé elnyomja a dallamot. Érthetőbb a dallam, ha egyik kísérő hűt kikapcsolják,

⁶³ Magyarország a XX. században. A Magyar Rádió a magyar kultúra szolgálatában (1933-38), A Magyar Rádió háborús évei (1939-44). In www.niif.hu/02100/02185/html

⁶⁴ Ld. Hankóné i.m. 2002. 14.

⁶⁵ Filep A. i.m. 1971. 123.

⁶⁶ Gr. 52/Ab.

⁶⁷ Idézi Hankóné i.m. 2002. 86.

⁶⁸ Kodály i.m. 1937. ill. 1952. 61.

⁶⁹ Kodály e munkájában két közölt dunántúli dallamot idézethez jegyzetben hozzáfűzte: „E dallamok gramofonlemezekről is hallhatók. A felvételeket készítette az Orsz. Magyar Történeti Múzeum a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával. A felvett dallamokra és azok előadóira vonatkozóan bővebb adatokat talál az érdeklődő az első felvételesorozat teljes anyagát magában foglaló «Magyar népzenei gramofonfelvételek» c. füzetben. Kiadta az Orsz. Magyar Történeti Múzeum, Budapest, 1937.” Ld. Mi a magyar a zenében. In A zene mindenkié Közreadja Szöllősy András Zeneműkiadó Bp. 1954. 146-155. Az idézett rész: 149. A Bartha Dénessel közösen írt *Die ungarische Musik* c. (Budapest 1943.) kötetben a hazai hanglemezkiadásokról szóló részben a következők olvashatók: aki eddig a kereskedelemben a megszámlálhatatlan „magyar” lemez közt népzenei hanglemezt keresett, üres kézzel távozott. Az ilyenek népies műdalokat, nótákat tartalmaznak. 1929, majd 1936-37 után megváltozott a helyzet. 1942-ig népzeneikutatók irányításával több, mint 100, eredeti népzenei tartalmazó lemez, kb. 550 népdal és hangszeres darab készült. „Damit ist eine wertvolle, hörbare Quelle zur Kenntnis der Volksmusik erschlossen (Patria-Platten). Text und Noten sollen die Käufer der Platten nachträglich erhalten; auch eine Ausgabe in Buchform ist vorgesehen.” – írták. Bartha-Kodály i.m. 1943. 29.

⁷⁰ Eöszé László: Forr a világ. Budapest, 1970. 133.

ezt dudálásnak nevezik, s valóban fúvóhangszerekhez hasonló a hangja ilyenkor. Még egy harmadik játékmódot is tudnak rajta, a recsegetetést. Íme, egyetlen hangszerezen mennyi árnyalata a többszólamúságnak. Erről se feledkezzünk el, ha azt halljuk, hogy népünknek nincs érzéke a többszólamúság iránt.”

De „nem a zenéről akarok beszélni, hanem a zenészek beszédéről. A felvétel remekül sikerült annyiban is, hogy a résztvevők beszédét a maga természetességében rögzítette meg. Rég nem találkoztam a városi és falusi magyar beszéd ilyen tanulságos szomszédságával. A városi beszélő ajkán kopog a nyelv, mint a jégeső, mint a Morse-távíró. A falusiak ajkán zeng, ömlik, mint az orgonaszó.” „...ideje volna magyarul megtanulnunk! Itt az ingyen nyelvmester, a nép.... Figyeljük meg azt a haragos, de méltóságteljes rendreutasítást, mikor a bemondó azzal, hogy nyenyereinek nevezi hangszerüket, akaratlanul megbántja őket. Nem tudta, hogy ez csúfnév, de nem tudtuk mi sem, holott 30 éve ismerjük a hangszert. Ebből a beszélgetésből derült ki. Nem tudta Trócsányi Zoltán, különben nem e név alatt írt volna cikket róla.” Valóban nemcsak nyelvet, magatartást is tanulhatunk magyarjainktól.”⁷¹

Talán a közelgő háborús fenyegetettség is érzi, amikor még hozzáteszi: „Ha az egész ország úgy megáll a talpán, mint ők, s oly rátartósan utasítja vissza emberi méltósága legkisebb sérelmét, nem érheti baj.”⁷²

Összefoglalva az elmondottakat:

A tekerő tudományos megismertetése a 20. sz. elején Bartók Bélának köszönhető. A népi kultúra iránti érdeklődés az értelmiség körében a 20-as évek végéig érlelődik meg, mely által a tekerő is előtérbe kerül. Bartók cikke kelti fel a figyelmet. A lemezfelvételek szervezői részben Bartók korai gyűjtése nyomán, részben az Alföld, a kubikusság, Szentes népének (részben mint kubikosközpont) és általában a magyarság kérdéseinek a 30-as évek második felében előtérbe kerülése nyomán fordítanak gondot a szentesi tekerősökre. Lényeges különbség Bartók idejéhez képest, hogy a gyűjtés nem egyéni munka keretében történik, hanem már az előkészítésben intézmények állnak egymással kapcsolatban.

Csallány Gábor szentesi múzeumigazgató maga folytat nyomozást a tekerősök ügyében, részben újsághirdetés segítségével. Az összehívott zenészek elbeszélése és a későbbi gyűjtések megerősítik Szentes, a mezővár, sőt megyeszékhely központi szerepét a tekerővel kapcsolatban. Az adatok egyértelművé teszik, hogy a tekerőt nemcsak a szegényparaszatok használták. Mint Lajtha és Dincser írta: „Finom szerkezete miatt a tekerő nem tartozott az olcsó hangszerek közé. A századforduló körül darabjéért 12-15 forintot vagy két mázsa búzát fizettek. (Ára természetesen a hangszer minőségétől függött.)”, ezért inkább a „jómódú «pógárok»” tudtak rá pénzt áldozni.⁷³ A módos gazdák is ezt az eszközt alkalmazták zenei és egyéb szórakozásaikhoz, beleértve a tekerősöknek az alföldi olvasókörokből való rendszeres jelenlétét is. Maguk a felvételekre jelentkezettek is sokfélék voltak: alig akadt köztük a szokásos értelemben vett parasztember; a földmunkából élők is inkább kubikosok, de akad köztük szatócs, rendőr, süteményárus, téglagyári munkás és kanász. Ha Derzsi Kovács Jenő a tekerővel nem is foglalkozott, azt világosan látta, hogy „A tanyavilág parasztjai zenében szívesebben kötődtek a mezővárosok polgárosodni akaró lakossága zenéjéhez.”, s hogy a városi életformát, szokásokat, zenét utánozták.⁷⁴ A szentesi emberek messzire eljártak dolgozni, s nemcsak a kubikosok, hanem mások is (pl. Diószegre a cukorgyárba valamint Szegvárra és Csongrádra is – akár gyalog).⁷⁵ A szentesi paraszt-polgárság a cigánybanda helyett a 20. században megállapodott a tekerő illetve a „tekerőhöz való klárnét”, a magasabb hangolású Esz, vagy D klarinét mellett. E hangszert, mint nem népi eredetű és a hagyományban viszonylag újat Dincser sajnos nem vette tekintetbe, pedig id. Maczik Sándor, a később még sok gyűjtő által felkeresett kiváló klarinétos is megjelent a felhívásra.

Bár Lajtha alföldi útjain nem találkozott a tekerővel, felfigyelt rá, és Dincser Oszkárrel még a felvétel évében tanulmányt írt róla (sőt Dincser legutolsó levele tanúsága szerint ő tovább is kívánt foglalkozni a tekerővel). Kodály érdeklődését a szentesi tekerősök a magyar nyelv és a vidéki magyar ember magatartása irányába is fölkellették. Már csak az ő nyelvművelő előadása miatt sem hagyhatjuk szó nélkül, hogy a hangszert legújabbán Bartók, Kodály, Lajtha, Dincser, Sárosi és a népi egyértelmű tekerő nyelvhasználat ellenében sokan tekerőlantnak nevezik. Megjegyzendő: a magyar tekerőnek a nyugat-európaival ellentétben nincs kapcsolata a lanttal, ez az elnevezés tehát helytelen. Kodály rádióelőadása túlmutat a zenén: része annak a szellemiségnek, amelyet a legkiválóbb magyar értelmiségiek (főleg írók) a szegényparasztság érdekében illetve általában a magyarság felemelkedéséért az 1930-as években különböző fórumokon, és részben a rádió hullámain keresztül is vívnak. Kodály két évvel korábban a rádió népnevelő szerepét is kiemeli: „Ma arról szeretnék pár szót szólni, hogyan juthat közelebb egy vidéki város lakossága a magasabbrendű zenéhez a legkisebb áldozattal, s a

⁷¹ Magyar nyelv 1939. július 18. Ld. In *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers. Kodály Zoltán hátrahagyott írásai*. II. Válogatta, s.a.r. Vargyas Lajos Budapest, 1993. 307-308.

⁷² Kodály 1939., ld. 1993. i.m. 308.

⁷³ Lajtha-Dincser i.m. 1939. 105. A fentebbi adat szerint Balla István is 2 mázsa búzáért vette a tekerőt Váci Józseftől.

⁷⁴ Forrásné Török Katalin i.m. 1985. 7.

⁷⁵ Forrásné Török Katalin i.m. 1985. 8-9.

legnagyobb eredménnyel. Előre bocsátom, az a fajta vidékiesség, amiről régebben annyit élcelődtek fővárosi lapjaink, ma nincs többé. A forgalom, a rádió, a változott élet eltüntette. Ma a legkisebb városban több művelt ember él, mint ötven-hatvan éve egy-egy megyeszékhelyen. Egyetemet végzett, olvasott, utazott emberek száma megsokszorozódott mindenütt. De a magyar műveltség sajátos típusa okozta, hogy az általános műveltség emelkedésével a zenei műveltség nem fokozódott arányosan. A magyar műveltség ui. határozottan vizuális típusú.” – írta, a vizualitást ekkor még az olvasottságra, de a már hódító mozifilmre is értve. Megállapította azt is: „Ma már világos mindenki előtt, hogy elitnevelés és tömegnevelés egymástól el nem választható szerves egység kell hogy legyen, csak akkor értékes az eredmény, ha megvan a kettő egyensúlya.”⁷⁶

Kodálynak még később is volt illetve lehetett kapcsolata szentesi tekerősökkel: 1950-ből fennmaradt Szenyéri Dániel egy levele, melyben t.k. egy új hangszer elkészültéről tudósítja Kodályt. Mint büszkén írja – helyesebben valakivel leíratta, aki legépelte a levelet –, az édesapjától tanultak szerint készítette a tekerőt. A levél lényege azonban nem ez, hanem az, hogy Kodály támogatását kéri ahhoz, hogy a Népművészet Mestere címet megkaphassa. (Kodály válaszát nem ismerjük.) A Pátria lemezsorozatról viszont éppen az évben, 1950. IX. 25-i keltezéssel jegyzi fel a Bartók emléktábla leleplezésére szóló meghívó hátoldalára: „Akadémia kezdeménye volt a hanglemez-sorozat és Bartha Dénes füzet! Később a Rádió folytatta. Pátria hanglemezgyártása. Háború elakadt, már felvett anyag egy része máig sincs kidolgozva. A kiadottak sem kaphatók már csekély kivétellel. Ezek újrakiadása és a felvételek folytatása volna a legsürgősebb teendő.”⁷⁷

A Bartók hathatós lépéseinek köszönhetően megindított Pátria sorozat egyes felvételeinek előzetes gyűjtését (a jó előadók és dallamanyag helyszíni feltérképezésével) elsősorban Lajtha szervezte és irányította, de saját korábbi gyűjtései alapján szakmai tanácsokkal Kodály is segítette (különösen a zoborvidéki, a palóc, bukovinai székely és egyes dunántúli gyűjtések esetében). Szerencsés volt, hogy a Néprajzi Múzeum intézményként vállalta a munka irányítását, a megfelelő technikát pedig a felvételek készítésére egyébként is egyedül alkalmas Magyar Rádió adta. A rádió a falu népének rendszeres bemutatását célzó előadásaival ezen kívül is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az elkészült felvételek érdeklődést keltettek, sőt az ismeretterjesztésnek köszönhetően megfelelő hitele lett a falusiak éneklésének, zenélésének. Kodály és Móricz, akiknek szerzőtársi kapcsolatuk volt – Móricz Pacsirtaszó c. művéhez Kodály írt kísérezetét (1917.) – az 1930-as évek második felében más-más módon, de Szentes város egyszerű lakói példáján emelik fel szavukat a magyarság érdekében.

A Bartókot, Lajthát, Kodályt és a szentesi tekerősöket illető legfőbb tanulság végül a következő: az egész Pátriasorozat és általában a magyar népzeneutatás történetében egyedülálló, hogy három nagy kutatónk munkássága egyaránt kapcsolódik a szentesi tekerőhöz és előadóikhoz. Nemcsak mint gyűjtők és szervezők foglalkoztak a hangszerrel. Azt is fontosnak érezték, hogy valamilyen formában nyilvánosan is nyilatkozzanak a tekerőről és előadóikról. Különösen hangszeres kutatásunk története szemszögéből említésre méltó ez, mert sok közös munkájuk ellenére ez az egyetlen ilyen eset.

Képjegyzék:

1. Kiss Bálint szentesi református lelkész (fia, Kiss Bálint festőművész körája 1853.)
2. Bartók gyűjtése és lejegyzése MTA ZTI BR_ 03980.
3. Bartók gyűjtése és lejegyzése MTA ZTI BR_ 12.914
4. Szentesi tekerőfeljegyzés Bartók gyűjtőfüzetéből: BH_098_121.
5. Bartók gyűjtése és lejegyzése MTA ZTI BR_12.915
- 6-7. Szentesen, ismeretlen időpontban készült fotón lakodalmi mulatás részlete, tekerő-klarinét zenéje mellett.
8. Csallány Gábor szentesi múzeumigazgató két különböző feljegyzése a tekerősökkel kapcsolatban.
9. Dincsér Oszkár levele Csallány Gáborhoz a Pátria-felvételre utazók ügyében.
10. Dincsér Oszkár express lapja Csallány Gábornak a zenészek utazásával kapcsolatban, két nappal a felvétel előtt.
11. Bartucz Lajos Néprajzi Múzeumi igazgató köszönőlevele a felvételek után.
12. Dincsér Oszkár beszámolója, köszönőlevele Csallány Gábornak a felvételek után és további kérése.
- 13-15. Balla István és tekerője, illetve annak részletei a rádió stúdiójában készült felvételeken.
16. Balla István a tekerő szállítását mutató ismert fényképfelvételen.

⁷⁶ Vidéki város zeneélete 1937. In: *A zene mindenkié*. Közreadja Szöllősy András Zeneműkiadó Bp. 1954. 124-131. Az idézett rész: 124.

⁷⁷ Ld. *Kodály Zoltán hátrahagyott írásai*. II. i.m. 1993. 301.